

- зустрічі учнів з військовослужбовцями тощо.

Ці та інші заходи проводяться у школі системно.

Серце, духовність, мораль – саме ці поняття є найголовнішими для людини, спільності людей, суспільства, народу. Людина повинна бути розумною, кмітливою, талановитою, здатною виконувати різну діяльність, вирішувати найскладніші завдання. Але найперше – вона повинна бути ЛЮДИНОЮ. А тому і завдання школи як осередку, що формує особистість, кожну окрему, а взагалі – народ - виховувати моральність, формувати світ почуттів та якостей, внутрішнє багатство дитини. Наскільки школа впорається з цим завданням сьогодні, настільки будуть жити в людях майбутнього вічні чесноти: доброта, щиросердя, чесність, толерантність, працьовитість.

Кокарева М. В.,

Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН,

м. Київ

kokareva.masha@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ОБДАРОВАНИХ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ З ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

В статье предложены возможные средства психологического сопровождения развития личности одаренных студентов на занятиях по изобразительному искусству с использованием произведений живописи. Примененные в нашей работе методы, и особенности восприятия, которые они определяют, можно использовать для проверки успешности воплощения собственного замысла художником. Такой подход в работе со студентами поможет избежать напряженных ситуаций в учебном процессе, которые могут возникать при оценке преподавателем работы студента. Оценка успешности выполнения студентом задания становится более объективной, а следовательно – уменьшается вероятность возникновения недоразумений со студентами по этому поводу. Особенно это касается специальностей, связанных с искусством, где определить критерии оценивания успешности исполнения студентом определенного задания достаточно сложно.

Ключевые слова: *психологические средства, художественность, восприятие, одаренность, личность, художественные признаки картин, студенты.*

In the article possible means of psychological maintenance of gifted students-artists' personality development on fine arts' practical studies with the paintings usage are proposed. The applied in our work methods, and the perception's features they define, may be used for the check of artist's idea fulfillment successfulness. Such approach in the work with students may help to avoid some tense situations in the educational process, which can occur while student's work estimation by a tutor. The estimation of student's task fulfillment successfulness becomes more objective, and consequently – the probability of occurrence of some misunderstanding with students on this case decreases. Particularly it concerns the artistic specialties, where it is very difficult to define criteria of student's task fulfillment successfulness.

Key words: *psychological means, artistry, perception, giftedness, personality, paintings' artistic features, students.*

Психологічний супровід розвитку особистості студентів вищих навчальних закладів передбачає, зокрема, впровадження у навчальний процес спеціальних засобів його оптимізації. Серед них важливе місце займають об'єктивні показники та засоби оцінювання успішності виконання студентами учбових завдань. Усвідомлення цих показників студентами, розуміння індивідуальних особливостей особистості студентів викладачами, а також реалізація у

навчальному процесі об'єктивних засобів оцінювання успішності виконання завдань сприятиме забезпеченню стійкості мотивації студентів до навчання.

Використані у нашій роботі методи, та особливості сприймання, які вони визначають, можна застосовувати для перевірки вдалості втілення власного задуму художником. Такий підхід у роботі зі студентами допоможе уникнути напружених ситуацій в навчальному процесі, які можуть виникати під час оцінювання викладачем роботи студента. Оцінювання успішності виконання студентом завдання стає більш об'єктивним, а тому зменшується вірогідність виникнення непорозумінь зі студентами з цього приводу. Особливо це стосується спеціальностей мистецького спрямування, де визначити критерії оцінювання вдалості виконання студентом певного завдання досить складно.

Визначені у наших попередніх дослідженнях психологічні особливості сприймання творів живопису свідчать про важливість їх врахування митцями при написанні картин. Дослідивши генезис художнього сприйняття студентами картин, ми визначили такі основні його показники: зміна оцінки студентами художніх ознак картин; об'єм художнього сприйняття (кількість художніх ознак картини, оцінка яких впливає на загальне враження від неї); зміст (якісна своєрідність цих ознак (поверхові, формальні, змістові)); художнє наповнення сприйняття (обумовленістю загального враження від картини оцінкою її художніх ознак); узгодженістю/конфліктністю сприйняття (міра зв'язку оцінки художності картини з особистісними творчими характеристиками студентів) [4].

Оскільки картина спрямована у першу чергу на те, щоб бути сприйнятою глядачем, для художника дуже важливо навчитися досягати запланованого результату.

Мета статті – запропонувати можливі засоби психологічного супроводу розвитку особистості обдарованих студентів на заняттях з образотворчого мистецтва із застосуванням творів живопису.

Розглянемо більш детально можливі напрямки застосування результатів дослідження на практичних заняттях студентів образотворчих спеціальностей. Для майбутнього художника дуже важливим компонентом професійної підготовки є знайомство з творами видатних митців.

З результатів нашого дослідження випливає, що для розвитку художнього сприймання картин необхідними є такі компоненти: визначення глядачем тих основних (системоутворюючих) художніх ефектів, які здійснює картина; розширення діапазону художніх ознак картини, які враховуються при формуванні загального враження від неї; підвищення узгодженості між сприйманням художніх ознак картини та власними творчими особливостями сприймаючого.

Системоутворююча художня ознака сприймання картини, як оптимально пов'язана з усіма іншими, надає можливість управляти усією системою сприймання студентами художніх ознак твору. Тому, визначення такої ознаки у групі студентів може застосовуватися як метод оптимізації роботи викладача зі студентами. Для оцінки студентами картин ми визначили такий перелік основних художніх ознак творів живопису:

- 1) професійність художника (вміння втілювати формальні характеристики творчого задуму засобами живопису);
- 2) творчий підхід художника (застосування митцем специфічних живописних засобів та прийомів, які більшою мірою стосуються змістових характеристик твору);
- 3) актуальність твору для глядача (проявляється в зацікавленості глядача твором);
- 4) візуальна привабливість картини (здатність картини привертати увагу глядача та спонукати до її більш детального сприйняття);
- 5) настроїв, який виражає картина (настроїв у картині передається через характер ліній, мазків, кольори, контрасти та викликає емоційний відгук глядача, який надалі створює емоційний фон сприймання);

- 6) багатозначність художнього образу (можливість неоднозначного тлумачення змісту, закладеного у твір митцем);
- 7) композиція картини (будова, розташування та співвідношення складових частин твору);
- 8) кольорова гамма (гармонійність та приємність для глядача взаємовідношення кольорів на картині);
- 9) загальне враження від картини (чи подобається вона взагалі).

Для визначення системоутворюючого фактору досліджуваних показників ми застосували метод факторного аналізу, який дозволяє шляхом розрахунку факторних навантажень виявити один або декілька показників у системі факторів, оптимально пов'язаних з усіма іншими [1]. Домінуючий стиль кодування інформації у студентів досліджуваної вибірки визначався за методикою «Визначення стилю кодування інформації» (словесно-мовленнєвий, візуальний, предметно-практичний, сенсорно-емоційний), запропонованою М. О. Холодною [7].

Нами встановлено, що для студентів з різними стильовими особливостями сприймання характерні відмінності у сприйманні творів живопису за системоутворюючими художніми ознаками картин. А саме, у групі студентів з домінуванням сенсорно-емоційного (емоційного) стилю кодування інформації визначено такі системоутворюючі оцінки художніх ознак трьох картин:

- 1) Картина І. Айвазовського «Дев'ятий вал» – оцінка творчого підходу художника;
- 2) Картина І. Глазунова «Тутаїв став» – оцінка візуальної привабливості картини;
- 3) Картина Л. Афремова «Автобусна зупинка» – оцінка творчого підходу художника.

У групі студентів з домінуванням сенсорно-емоційного (слухового) стилю кодування інформації визначено такі системоутворюючі оцінки художніх ознак трьох картин:

- 1) Картина І. Айвазовського «Дев'ятий вал» – оцінка кольорової гами картини;
- 2) Картина І. Глазунова «Тутаїв став» – оцінка професійності художника;
- 3) Картина Л. Афремова «Автобусна зупинка» – оцінка актуальності твору.

У групі студентів з домінуванням візуального стилю кодування інформації визначено такі системоутворюючі оцінки художніх ознак трьох картин:

- 1) Картина І. Айвазовського «Дев'ятий вал» – оцінка настрою, який виражає картина;
- 2) Картина І. Глазунова «Тутаїв став» – оцінка кольорової гами картини;
- 3) Картина Л. Афремова «Автобусна зупинка» – оцінка настрою, який виражає картина.

Тому, на наш погляд, для більш оптимальної роботи зі студентами при сприйманні картин необхідно враховувати їх стильові особливості сприймання. Такий підхід, з одного боку, дозволить індивідуалізувати процес навчання, а з іншого, розвивати стильові особливості сприймання у студентів.

Таблиця 1

Системоутворюючі оцінки художніх ознак картин студентами з різними стильовими особливостями сприйняття

Стиль кодування інформації	Системоутворюючі художні ознаки картин		
	Картина «Дев'ятий вал»	Картина «Тутаїв став»	Картина «Автобусна зупинка»
СЕ (е)	Оцінка творчого підходу художника	Оцінка візуальної привабливості	Оцінка творчого підходу художника
СЕ (с)	Оцінка кольорової гами картини	Оцінка професійності художника	Оцінка актуальності картини
Віз	Оцінка настрою, який виражає картина	Оцінка кольорової гами картини	Оцінка настрою, який виражає картина
СМ	Оцінка багатозначності художнього образу	Оцінка настрою, який виражає картина	Оцінка професійності художника

Примітка. СЕ (е) – сенсорно-емоційний стиль кодування інформації (з домінуванням емоційного компоненту); СЕ (с) – сенсорно-емоційний стиль кодування інформації (з домінуванням слухового компоненту); Віз – візуальний стиль кодування інформації; СМ – словесно-мовленнєвий стиль кодування інформації.

Ставлення до картини як до художнього твору характеризується об'ємом, змістом та художнім наповненням сприймання. При розширенні діапазону художніх ознак картини, які враховуються при формуванні загального враження від неї, сприймання картини наближається до професійного, стає більш об'ємним, твір розкривається у своїй багатогранності. Тому, визначення діапазону художніх ознак, що сприймаються, у групі студентів, та повторна перевірка після завершення курсу навчання, може застосовуватися як показник його ефективності.

Такий підхід дозволить враховувати не тільки знання, набуті студентами у процесі засвоєння основного теоретичного матеріалу стосовно художнього сприймання, а й побачити ті зміни, які відбулися на психологічному рівні. Тим більше, що процедура розрахунків на сучасному рівні комп'ютерного програмного забезпечення є не надто складною та трудомісткою.

Виявлення тих ознак картини, оцінка ступеня прояву яких впливає на загальне враження студентів від твору та сили цього впливу можливе за допомогою методу множинного регресійного аналізу. Цей метод полягає у побудові рівняння регресії, яке описує вплив групи факторів на результуючу ознаку. У найпростішому (парному) варіанті рівняння регресії має такий вигляд:

$$y = a + bx$$

Показник a – це вільний член рівняння, який виражає дію неврахованих у моделі факторів на змінну y ; показник b – це коефіцієнт регресії, який показує на скільки в середньому величина ознаки y зміниться при відповідній зміні на одиницю вимірювання ознаки x . Отже коефіцієнт регресії показує внесок ознаки x в ознаку y .

Рівняння множинної регресії дозволяє оцінити залежність результуючої ознаки від декількох факторів і має такий вигляд:

$$y = a + b_1x_1 + b_2x_2 + \dots$$

Параметрами оцінки моделі також є коефіцієнт множинної кореляції R , який є мірою лінійного множинного зв'язку одразу декількох факторів з результуючою ознакою, а також коефіцієнт детермінації R^2 , який показує яка доля дисперсії залежної змінної обумовлена сукупністю незалежних змінних [2].

Застосування цього методу дає можливість встановити, оцінка яких художніх ознак враховуються студентами при формуванні загального враження від картини. Зі знаком «+» у рівнянні представлені художні ознаки, оцінка студентами яких підвищує загальне враження від картини. І навпаки, зі знаком «-» у рівнянні представлено ті художні ознаки картини, оцінка яких понижує загальне враження від твору. Крім того, при застосуванні стандартизованих показників у розрахунках, коефіцієнт множинної регресії показує зв'язок фактора з залежною змінною з урахуванням зв'язку з іншими факторами. Тобто чим менший зв'язок фактору з іншими і більший з результуючою ознакою, тим більший коефіцієнт регресії.

Для прикладу розглянемо рівняння множинної лінійної регресії, що дозволило визначити частку художності у загальному враженні студентів від картини І. Айвазовського «Дев'ятий вал» до та після проведення спеціально організованої роботи зі студентами. Рівняння представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Рівняння множинної лінійної регресії, коефіцієнт регресії (R) та коефіцієнт детермінації (R^2) для визначення частки художності у загальному враженні студентів від картини у першому та другому зрізі

Назва картини		Рівняння регресії	R	R^2
І. Айвазовський «Дев'ятий вал»	1 зріз	$0,33B + 0,23D + 0,22A + 0,2C - 0,24E$	0,6	0,36
	2 зріз	$0,34B + 0,24D + 0,16G + 0,15A$	0,72	0,52

Примітка: А – оцінка настрою, який передає картина; В – оцінка візуальної привабливості твору; С – оцінка композиції; D – оцінка кольорової гами; Е – оцінка професійності художника; F – оцінка творчого підходу художника; G – оцінка багатозначності художнього образу; H – оцінка актуальності картини.

У відповідності з нашими даними, у першому зрізі значущий вплив на загальне враження студентів від картини І. Айвазовського «Дев'ятий вал» здійснює оцінка таких параметрів картини: візуальна привабливість (В), кольорова гама (D), настрої, який виражає картина (А), композиція (С) та професійність художника (Е). Ця модель описує лише 36% загальної дисперсії. Інші ж 64% дисперсії обумовлено іншими причинами, не пов'язаними з оцінкою студентами художності картини. Значущий вплив на загальне враження мають ті показники, які більшою мірою стосуються формальних параметрів картини. Оцінка візуальної привабливості, яка є досить поверховою характеристикою картини, робить найбільший внесок у загальне враження від неї.

Такий результат є досить неочікуваним, оскільки однією з характерних рис живопису І. Айвазовського є реалістичність зображення моря та промальовування найменших деталей, завдяки чому морські пейзажі виглядають живими та об'ємними. Іншими словами, чи подобається картина студентам на 36% визначається оцінкою її візуальної привабливості, приємності та гармонійності кольорової гами, настрою, який вона виражає, цілісності та гармонійності композиції, реалістичності зображення та застосування художником оригінальних прийомів зображення.

Варто звернути увагу на те, що показник «професійність художника» у рівнянні знаходиться зі знаком «-», а отже, оцінка студентами реалістичності зображення та застосування художником оригінальних прийомів зображення негативно впливає на загальне враження від картини.

Характерно, що у другому зрізі значущий вплив на загальне враження студентів від картини І. Айвазовського «Дев'ятий вал» здійснює оцінка таких параметрів: візуальна привабливість (В), кольорова гама (D), багатозначність художнього образу (G) та настрої, який виражає картина (А). Коефіцієнт детермінації R^2 дорівнює 0,52, а отже, побудована модель описує 52% загальної дисперсії. Відповідно, інші 48% дисперсії обумовлено іншими причинами, не пов'язаними з оцінкою художності картини. Іншими словами, чи подобається картина студентам на 52% залежить від оцінки її візуальної привабливості, приємності та гармонійності кольорової гами, багатозначності художнього образу та настрою, який вона виражає. Порівняно з першим зрізом, коефіцієнт детермінації значно збільшився, а отже, досліджувані у своїх оцінках більшою мірою керуються тими параметрами картини, які характеризують її саме як художній твір. Найсуттєвіше все ж впливає візуальна привабливість картини, також враховуються (як і у оцінці студентами цієї картини у першому зрізі) кольорова гама та настрої, який виражає картина. У першому зрізі всі параметри моделі стосувалися переважно формальних характеристик твору, а саме якість зображення, гармонійність організації елементів художнього образу на площині, колір та ін., тоді як у другому зрізі значущий вплив на загальне враження від твору здійснює також і оцінка багатозначності художнього образу, яка за рівнем поглибленості сприймання відноситься до змістових характеристик картини. Таким чином, в цілому, у другому зрізі, порівняно з першим, спостерігається позитивна динаміка у взаємодії досліджуваних параметрів при сприйманні

студентами картини І. Айвазовського «Дев'ятий вал», яка полягає у якісній та кількісній зміні художніх ознак, оцінка яких впливає на загальне враження від твору, збільшенні сили їх впливу. Отже, сприймання студентами цієї картини у другому зрізі стало більш художнім.

Таким чином, художність сприйняття картини, відповідно до наших даних, можна охарактеризувати кількістю художніх ознак картини, оцінка студентами яких впливає на загальне враження від неї (об'єм), якісною своєрідністю цих ознак (зміст), силою впливу цих ознак на загальне враження від твору (художнє наповнення). Об'єм художнього сприйняття студентами картин характеризує його повноту та різнобічність. Зміст – глибину (поверхові, формальні та змістові художні ознаки). Художнє наповнення сприйняття дає можливість оцінити якою мірою студенти при формуванні загального враження від картини керуються тими ознаками, які характеризують її саме як художній твір.

Оцінка студентами ступеня прояву художніх ознак у картині здійснюється на основі вже сформованих уявлень, а творчість у сприйманні живопису передбачає відкриття для себе чогось нового, раніше не відомого. У цьому проявляється пізнавальне протиріччя, з огляду на яке, ми розглядаємо взаємозв'язок творчості та оцінки студентами ступеня прояву художніх ознак у картині як узгодженість або конфліктність між ними. Однією з ознак конфлікту у загальному плані є виникнення напруження від труднощів у подоланні протиріч між внутрішніми імпульсами суб'єкта і зовнішнім впливом [3].

Подібне напруження виникає і при сприйманні творів живопису. З одного боку існують певні спеціальні художні прийоми, які застосовує митець для передачі власного задуму, особливості організації творчого мислення, своєрідність бачення зображеного, власна життєва позиція художника, а з іншого – глядач зі своїми індивідуально-психологічними особливостями, світоглядом та ін. Іншими словами, підвищення узгодженості між оцінкою художніх ознак картини та особистісними творчими характеристиками студентів означає, що знайдено «спільну мову» у взаємодії глядача з твором живопису, а оцінювання творів живопису з точки зору їх художньої цінності із залученням власного творчого підходу сформувалося у студентів в індивідуальну властивість.

Визначення рівня прояву творчості студентів здійснювалося із застосуванням опитувальника особистісних творчих характеристик Вільямса, модифікованого О. Є. Тунік [6], який дозволяє визначити такі особливості творчої особистості: ризикованість (Р), допитливість (Д), складність (комплексність) (С) та уяву (У). Також визначається сумарна оцінка за методикою.

Визначення узгодженості/конфліктності у взаємодії зазначених параметрів при сприйманні студентами картин здійснювалося методом множинної кореляції [5].

Оцінювалася наявність зв'язку, його сила, та зміна сили зв'язку. Саме посилення зв'язку між досліджуваними параметрами розглядається як підвищення узгодженості у сприйманні студентами картин з їх особистісними творчими характеристиками. Для прикладу розглянемо результати розрахунків, одержаних при дослідженні сприймання студентами картини І. Айвазовського «Дев'ятий вал» (табл. 3).

Таблиця 3

Коефіцієнти множинної кореляції (R) оцінки художніх ознак, що впливають на загальне враження від картини І. Айвазовського «Дев'ятий вал» з особистісними творчими характеристиками студентів у першому та другому зрізах

	Оцінка художніх ознак картини										
	1 зріз						2 зріз				
	A	B	C	D	E	I	A	B	D	G	I
R	0,19	0,25	0,25	0,26	0,3	0,18	0,5	0,24	0,25	0,54	0,49
p	0,82	0,61	0,61	0,58	0,4	0,85	0,02	0,66	0,61	0,01	0,02

Примітка. R – коефіцієнт множинної кореляції, p – похибка; A – оцінка настрою, який виражає картина, B – оцінка візуальної привабливості, C – оцінка композиції, D – оцінка кольорової гами, E – оцінка професійності художника, G – оцінка багатозначності художнього образу, I – оцінка загального враження від твору.

Отже, ми встановили, що узгодженість між сприйманням художніх ознак картини та особистісними творчими характеристиками студентів за певних умов може збільшуватися. Оцінка ступеня прояву художніх ознак картини спирається на ту «систему відліку», яка існує у того, хто сприймає твір, і полягає у застосуванні вже відомих знань та досвіду, тоді як творчість спрямовує на відкриття нового, створення власних образів.

Тому, визначення узгодженості/конфліктності сприймання картин з особистісними творчими характеристиками студентів на початку та по завершенню курсу навчання можна також застосовувати з метою перевірки його ефективності. Крім того, ми встановили, що у сприйманні більш сучасної (як за стилем, так і хронологічно) картини конфлікт у студентів проявлявся найменше. Тому, цей показник також можна застосовувати для відбору картин, починаючи роботу з тими, у сприйманні студентами яких конфлікт проявляється найменше, і поступово переходити до більш складних. Також, при підборі картин необхідно враховувати теми, які вони розкривають.

Набутий таким чином досвід сприймання картин студент може застосовувати і у власній роботі через постановку завдань, які необхідно вирішити при написанні картини для досягнення необхідного психологічного ефекту при її сприйманні глядачем. Відомо, що творчий задум, що втілюється митцем при написанні картини, у самій картині може відобразитися не повно, або ж у викривленому вигляді. Навчитися ж адекватно втілювати свій задум, одна з головних, на наш погляд, задач художника. Тому, орієнтація художника на психологічні особливості сприймання живопису глядачем при написанні картини є дуже важливою.

Висновки. Визначення складових сприймання студентами різних картин, здійснене у наших попередніх дослідженнях (див. напр. [4]), дозволяє виявити ті художні ознаки живопису, які є необхідними для того, щоб картина сподобалася глядачу. До них, за нашими розрахунками, належать кольорова гама та візуальна привабливість картини. Тому, для того, щоб картина сподобалася глядачу, художнику необхідно при її написанні враховувати важливість цих двох художніх ознак.

Практичне застосування результатів нашого дослідження не обмежується лише студентами образотворчих спеціальностей. Вони також можуть бути корисними і для студентів інших спеціальностей, оскільки особливості сприймання художнього твору можуть виявлятися у навчанні та у буденному житті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бешелев С. Д. Математико-статистические методы экспертных оценок / С. Д. Бешелев, Ф. Г. Гурвич. – М. : Статистика, 1980. – 263 с.
2. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов ; отв. ред. Крымский С. Б. – К. : Наук. думка, 1989. – 200 с.
3. Гришина Н. В. Психология конфликта. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2008. – 544 с.
4. Кокарева М. В. Психологічні особливості сприймання студентами творів сучасного живопису: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / М. В. Кокарева ; Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К., 2013. – 20 с.
5. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования: анализ и интерпретация данных: учеб. пособие – СПб. : Речь, 2004. – 392 с.
6. Туник Е. Е. Модифицированные креативные тесты Вильямса / Е. Е. Туник. – СПб. : Речь, 2003. – 96 с.
7. Холодная М. А. Когнитивные стили: о природе индивидуального ума / М. А. Холодная. – СПб. : Питер, 2004. – 384 с.